

http://www.turansam.org

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2018; Ay: Aralık; Cilt: 10/SONBAHAR, Sayı: 40

TURAN-CSR International Scientific Peer-Reviewed, Refereed Journal; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2018; Month: December; Volume: 10/AUTUMN, Issue: 40
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041

(19)

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN⁸¹

TÜRKMENİSTAN'DA NASREDDİN HOCA FIKRALARI ve SOSYAL ELEŞTİRİ NASREDDİN HODJA JOKES and SOCIAL CRITICISM IN TURKMENISTAN

ÖZ

Nasreddin Hoca, bilindiği gibi Türk boylarının büyük bir kısmında tanınan bir fıkra tipidir. Nasreddin Hoca'nın fıkralarda karşılaştığı tipler ile eleştirdiği kurumlar ve sosyal değerler de büyük oranda benzerdir. Bu yönüyle Nasreddin Hoca fıkraları, Türk kültürünün geçmişten günümüze sosyal denetimi ve eleştiri yapan değerleri arasında yer alır. Toplumun aksayan yanlarını eleştirerek düzeltmeyi ve sosyal hayatı denetim altına almak isteyen Nasreddin Hoca fıkralarının yayıldığı diğer Türk boylarında da Nasreddin Hoca'nın sosyal eleştiri alanına yaptığı katkılar ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Bu doğrultuda Türkiye'deki fıkra geleneği, özellikle Nasreddin Hoca fıkraları ile önemli ortaklıklar taşıyan Türkmenistan sahasındaki Nasreddin Hoca fıkralarındaki sosyal eleştiri, bu makalenin temel ilgi alanını oluşturmaktadır. Türkmenler arasında yayılma imkânı bulmuş ya da bu bölgede oluşmuş Nasreddin Hoca fıkralarında eleştirilen olaylar, durumlar ve tipler üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmayı hedefleyen makale, sonuçları itibarıyla Nasreddin Hoca tipi üzerine yapılan çalışmalara katkı yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Nasreddin Hoca, Türkmenistan, sosyal eleştiri.

JEL Kodu: Z0.

ABSTRACT

Nasreddin Hodja, as is known, is a type of clause that is recognized in most of the Turkish tribes. The institutions and social values criticized by Nasreddin Hodja are also very similar. In this aspect, the Nasreddin Hodja jokes are among the values of Turkish culture which have been social control and criticism from the past to the present. Nasreddin Hodja's contributions to the field of social criticism should be dealt with separately in the other Turkish tribes of Nasreddin Hodja jokes who criticize the deficiencies of society and want to control social life and control social life.

In this respect, the social criticism of the Nasreddin Hodja jokes in the field of Turkmenistan, which has important partnerships with the Nasreddin Hodja jokes, is the main area of interest of this article. The article aims to contribute to the studies conducted on Nasreddin Hoca type as a result of the results of the article which aims to find and evaluate the events, situations and types criticized in the Nasreddin Hodja jokes formed in the region.

Keywords: Joke, Nasreddin Hodja, Turkmenistan, social criticism.

JEL Code: Z0.

⁸¹ Balıkesir Üniversitesi; Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağış Kampüsü/Balıkesir/TÜRKİYE; E-posta: hsahin@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Nasreddin Hoca üzerine yapılan çalışmaların, Türk dünyasının ortak fıkra tiplerinden olan bu tipin çok çeşitli özelliklerini gün yüzüne çıkardığını söylemek mümkündür. Özellikle Nasreddin Hoca fıkralarının yayılma alanları, tip özellikleri, Hoca'nın tarihî ve efsanevî kimliği gibi hususlar üzerine çok sayıda araştırmanın yapıldığını görüyoruz. Neticede bugün Nasreddin Hoca'nın ortaya çıktığı devir ve coğrafya, fıkraların sözlü ve yazılı kaynakları, Nasreddin Hoca tipinin Türk boylarındaki durumu ve konumu hakkında ciddi manada kaynağa ve belgeye sahip durumdayız. Bu da bize Nasreddin Hoca varlığıyla ilgili bilgi ve belge toplama aşamasının büyük oranda başarıya ulaştığını, artık bu fıkralar ve fıkraların bağlamıyla ilgili yeni çalışmaların yapılabileceği mesajını vermektedir. Çünkü Nasreddin Hoca fıkralarının yayılma imkânı bulduğu Türk boylarındaki fıkralar, büyük oranda Anadolu'daki Nasreddin Hoca fıkralarıyla mukayeseli olarak incelenmiş ve yayımlanmış durumdadır (Türkmen 1999: 1-11, Sakaoglu ve Alptekin 2009).

Bu makalenin amacı, Nasreddin Hoca fıkralarının sosyal eleştiri alanına yaptığı katkıların tespit edilip tahlil edilmesidir. Nasreddin Hoca, Türk kültürünün yaygınlık ve tarihî derinlik açısından önde olan fıkra tiplerinden olmasıyla kültürün, Türk insanının sosyal hayat karşısındaki tepkilerini en iyi şekilde yansıtabilme özelliğine sahiptir. Bu yüzden Türklerin sosyal düzen veya düzensizlikle ilgili bakış açılarının ölçülebileceği, toplumsal aksaklıklara verilen tepkilerin tespit edilebileceği alanların başında Nasreddin Hoca fıkraları gelir. Makalede Nasreddin Hoca fıkralarında kaşımıza çıkan toplumsal eleştirileri durumları, Türkmenistan sahasındaki Nasreddin Hoca fıkralarından hareketle tespit edilmiş ve incelenmiştir. Fıkra türünün eleştiri ile alakası, eleştirinin Nasreddin Hoca fıkralarındaki durumu, Türkmenistan'daki Nasreddin Hoca'nın merkezindeki olduğu fıkralarda eleştirilen toplumsal aksaklıklar, makalenin ilgilendiği diğer hususlar arasında yer almaktadır.

1. Fıkra ve Eleştiri İlişkisi Üzerine

Fıkra türünün, halk kültüründe güldürme ve eğlendirme işleviyle öne çıktığını söylemek yanlış değildir. Halk kültürünün doğası gereği, her bir tür, toplumda bir işlevi üstlenmektedir. Bazı türler, toplumun tarih ve kimlik bilincini geliştirirken bazıları ise inanma duygularına karşılık vermektedir. Böyle olduğu için halkbilimi ürünleri, toplumda üstlendiği rolleri yerine getiremez hale geldiğinde ya da o türün üstlendiği role ihtiyaç kalmadığında yerini başka türlere bırakma eğiliminde olmuşlardır. Örneğin destan ve masal gibi türlerin günümüzde geri plana düşmesinde sosyal hayattaki değişimler neticesinde bu türlerin üstlendiği işlevlerin başka türlerle karşılanmasının etkisi vardır. Fıkra ise geçmişten günümüze halk kültüründe üstlendiği işlev özelliklerini sürdürebilen türler arasındadır. Tabii ki insanlar, gülme, güldürme ve eğlenme ihtiyaçlarını geçmişten farklı olarak çok çeşitli şekillerde karşılamaya başlamışlardır, ancak günlük yaşamdaki iletişimin ve eğlencenin en basit yollarından birisi olan fıkralar, sözlü kültür ortamında bugün de insanları güldürmeye ve eğlendirmeye devam etmektedirler.

Fıkraları tanımlayan kaynaklara bakıldığında yapılan pek çok fıkra tanımında bu türün öncelikle güldürmeye ve eğlendirmeye yönelik olduğu söylendiği gibi, aynı zamanda toplum hayatındaki çarpıklıkları veya aksaklıkları eleştirme gibi bir işleve sahip olduğu da belirtilir (Yıldırım 1999: 3). Fıkralar, toplum hayatında gülmeyi ve eğlenmeyi sağlarken aynı zamanda birtakım eleştirileri de dile getirir. Bu bakımdan fıkralar öncelikle gülmeceyi, daha sonra eleştiriye talep eder. Doğrudan eleştiremediği, söyleyemediği ya da söylemek istemediği durumlarda halk kültürü, gülmenin ve dolayısıyla mizahın gücünden faydalanmıştır. Daha yumuşak ve hoşgörülü bir yöntemle birey ve toplum hayatında beğenilmeyen ve ikaz edilmesi gereken durumlarda fıkralar vasıtasıyla amaca ulaşılmıştır.

Toplumsal eleştirinin hâkim olduğu fıkralarda fıkra tiplerinin; toplum, devlet, din, siyaset ve hukuk gibi alanlarla yaşadığı çatışmaları anlatılır. Bu sayede fıkra tipini kendisine model kahraman olarak tercih eden birey, toplumsal kabul ve onamadan faydalanarak kendi sesini çıkarma imkânı bulur. Diğer bir ifadeyle toplumda çatışma yaşayan ve toplumdaki aksaklıkları dile getirmek isteyen birey, aslında fıkralar vasıtasıyla toplum vicdanını, daha özel ifade ile toplumun temsilcisi olan tiplere başvuru yapar. Toplum vicdanının kapsayıcı ve kucaklayıcı niteliğinden faydalanan kişi, doğrudan toplumsal aksaklığı ve yanlışlığı üreten birey ve kurumlarla karşı karşıya gelmez. Dolayısıyla kişi, yapmak istediği eleştirileri, şahsi düşünceler olarak dile

getirmek yerine toplumun, dolayısıyla kendisi gibi düşünen geniş kitlelerin fikri olarak sunma şansına sahiptir. Bu da bireyin diğer insanlar ve kurumlarla doğrudan karşı karşıya gelmesini, toplumsal imajının ve konumunun zedelenmesine engel olur. Haliyle doğrudan çatışma içine girmeyen birey, fikranın ayrıcalıklı üslubu sayesinde sosyal hayatta kendini ifade etmiş olur.

Tabii burada sorulması gereken soruların başında fıkra türünün, sosyal eleştiriye neden ihtiyaç duyduğu gelmektedir. Toplumda aksaklıklardan veya yanlışlardan rahatsız olan bireylerin düşüncelerini dile getirip onların rahatlamasını sağlamanın ötesinde fıkraların sosyal hayatla ilgili eleştirilerinin arka planında hangi hususlar yer almaktadır? Bireysel rahatlamının gerçekleşmesi tabii ki önemlidir, ancak fıkralardaki eleştirinin asıl gayesinin bireysel rahatlatma olmaması gerekir. Daha yakından bakıldığında aslında fıkralar, sosyal düzeni kurmaya ve sürdürmeye çalışan halk kültürü ürünlerinin başında gelmektedir (Eker 2003: 90). Halkbilimi ürünlerinin sosyal kurumları inşa etmek ve bu kurumların prensiplerini oluşturmak gibi görevleri de vardır. Oluşan kurum ve kurallar, sosyal düzenin kurulmasını ve devamlılık göstermesini de sağlarlar. Bu yönüyle fıkralar, toplumdaki bazen basit gibi görünen bir aksaklığı eleştirirken aslında toplumsal düzenin bozulan bir yanını düzeltmeye çalışmaktadırlar. Çoğunlukla görünmeyen bu özellikleriyle fıkralar, sosyal düzenin kurulmasında ve sürdürülmesinde etkin rol üstlenirler.

Sosyal düzen üzerindeki etkinliğinin yanı sıra fıkralar, eleştiri boyutuyla kültürel yapı ve değerler üzerinde de etkindirler. Eleştiri yöntemiyle fıkra türü, kültürel yapının ve değerlerin korunmasında denetim mekanizması görevi üstlenmektedir. Toplumlar birlikte yaşama ortamını ve düzeni sağlayan kurumlarını ve değerlerini oluşturduktan sonra kendi varlıklarını anlamlı kılan değerlerin yaşatılması ve sonraki nesillere aktarılması için gayret gösterirler. Sağlıklı bir kültürel aktarım gayesi güden toplumsal refleksler, fıkra gibi türler sayesinde önem verilen değerlerin kontrolünü gerçekleştirirler. Özellikle eleştiri içeren fıkralar, kültürün davranış ve düşünüş modeli olarak belirlediği değerlerdeki bozulmaları ve gerilemeleri tespit ederek ortadan kaldırmaya yardımcı olurlar. Bu sayede toplum, dolayısıyla kültür, değerlerini güvence altına alarak kendi varlığını ve devamlılığını da teminat altına almış olur.

2. Türkmenistan'da Fıkra Geleneği ve Nasreddin Hoca

Türkmenistan'da fıkra; “yomak”, “yumor”, “şorta söz”, “değişme”, “anekdot”, “hikâye” gibi kelimelerle karşılanmıştır. Diğer bir ifade ile Türkmenler, Anadolu'da fıkra olarak kabul edilen ürünleri karşılamak için yomak, yumor, şorta söz ve değişme kelimelerini kullanmışlardır. Türkmen halkbilimcileri fikrayı; hacim olarak kısa, tahkiyevî, düğümlemiş olayların çözümlendiği, beklenmedik durumların birden bire ortaya çıktığı, dikkat çekici ve gülmeye sonuçlanan izahın sona saklandığı anlatılar olarak tanımlamışlardır (Çarıyev 2004: 113).

Türkmen halk kültüründe fıkra olarak kabul görmüş bazı anlatıların Türkiye'deki fıkralardan hacim ve içerik özellikleri açısından bazı farklılıklar gösterdiğini söylemeliyiz. Özellikle Aldar Köse, Mıralı-Soltansöyün ve Keymir Kör gibi tiplere bağlı olarak anlatılan fıkralar, masal hacminde olabilmektedir. Aldar Köse fıkraları ele alındığında bu açıkça görülebilmektedir. Aynı zamanda masal kahramanı da olan Aldar Köse'nin yer aldığı fıkralarda masalarda rastlanan motiflere ve durumlara rastlanmaktadır (Emedov 2004: 15). Bu yönüyle bu fıkralar, belirli tiplerin eğlenceli ve komik maceralarını anlatan metinler olarak dikkati çekmektedir. Fıkralardaki kurgunun yer almadığı bu anlatılara Türkmen halkbilimcilerinin fıkra değerlendirmesini yapmaları, bu bölgedeki fıkra türünün sınırlarını oldukça zorlamaktadır. Buradaki problemin kaynağında bazı masal ve hikâye kahramanlarının komik maceralarının fıkra olarak kabul edilmiş olması vardır. Masal olarak nitelendirilemeyen ve içerisindeki bazı küçük mizah unsurları nedeniyle bazı hikâyeler, Türkmenistan'da fıkra olarak adlandırılmış ve bu tutum fıkra türünün tanımını ve kapsamını da etkilemiştir.

Türkmenistan'da en önemli fıkra tiplerinin başında Nasreddin Hoca gelir, ancak Kemine, Keymir Kör ve Aldar Köse gibi başka fıkra tipleri de Türkmen mizahını temsil etmektedir. Nasreddin Hoca tipine yakınlıkları ile bilinen Keymir Kör, Ata Köpek Mergeni, Aldar Köse, Kemine ve Esenpolat gibi başka fıkra tiplerinin de Nasreddin Hoca fıkralarının tesiri ile ortaya çıktığı yönünde bir görüşler öne sürülmüştür. Hatta pek çok Nasreddin Hoca fıkrası daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Kemine'ye bağlı olarak anlatılmıştır

(Halmuhammedov 1977: 5-18, Rahmankulov 1997: 206-207, 208, Duymaz 1997, Sakaoğlu ve Alptekin 2009: 71-73, Emedov 2004: 10).

3. Nasreddin Hoca Fıkraları ve Sosyal Eleştiri

Türkmenistan'daki Nasreddin Hoca fıkralarında sosyal hayatın hemen her alanıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiğini görüyoruz. Dinî, siyasi, iktisadî ve hukukî hayatın yanı sıra eğitim sistemi, akrabalık ilişkileri ve bireyin toplumla olan temaslarında yaşanan aksaklıklar ve çarpıklıklar, Nasreddin Hoca fıkralarında eleştirilir. Tabii ki bu eleştiri açık ve kırıncı bir üslupla değil, gülmenin ve dolayısıyla mizahın vermiş olduğu imkânla üstü kapalı bir şekilde yapılır. Sosyal hayatta pek çok insanın karşılaştığı ve çoğunlukla eleştiremediği ya da düzeltmediği aksaklıkları Nasreddin Hoca toplumu adına mizah yardımıyla dile getirir ve sessiz çoğunluğun ağzı ve dili olur. Bu açıdan Nasreddin Hoca Türkiye'de olduğu üzere Türkmenistan'da da toplumsal şuuru temsil etme kabiliyeti olan Köroğlu veya Korkut Ata gibi halk kahramanlarından birisidir. Şimdi Türkmenistan'da tespit edilen Nasreddin Hoca fıkralarındaki sosyal hayatı ilgilendiren eleştirileri ve eleştirilen durumları, olayları, tutum ve davranışları gözden geçirelim.

Nasreddin Hoca sosyal hayattaki aksaklıkları eleştirirken kendi hayatındaki gündelik olaylardan veya sıradan durumlardan hareketle bunu yapar. Bu durumlar, pek çok insanın kendi yaşamında defalarca rastladığı veya maruz kaldığı durumlar arasındadır. Nasreddin Hoca fıkralarının bu denli coğrafî anlamda yayılmasında ve tarihî derinliğe sahip olmasında bu doğallığın etkisi vardır. Hemen herkesin karşılaştığı, ancak Hoca gibi tepki veremediği olaylarla ilgili fıkralar, Türk halkının dikkatini çekmiş ve aynı zamanda sevgisini kazanmıştır. Bu pencereden bakıldığında Nasreddin Hoca öncelikle kendi hayatındaki aksaklıkları eleştirmiştir. Aile bireylerinin özellikle yalancılığı ve saygısızlığını pek çok fıkrasında eleştirmiştir. Türkmenistan'da kayıtlara geçmiş "Yunus Peygamber" adlı fıkrada Nasreddin Hoca kendisinden gizli yemek yemek isteyen anne ve babasının sırrını faş ederek tutumlarını eleştirir (Rahmankulov 1998: 78).

Aile hayatında yalanın yanlış bir davranış olduğunu, dolayısıyla yalanın eleştirilmesi gerektiğini Türkiye'de olduğu gibi Türkmenistan'da da bilinen kedi ve ciğer fıkrasında da dile getirmiştir (Rahmankulov 1998: 79). Hoca için yalan, aile içi olduğu kadar aile dışında da başvurulmaması gereken kötü tavırlardan birisidir. Yalana başvurarak insanları kandırmak isteyen sahtekârlar ve dolandırıcılar da Hoca'nın eleştiri oklarına maruz kalırlar.

Nasreddin Hoca ile ilgili olarak Türkmenler arasında anlatılan fıkralarda Hoca, sosyal düzeni ve adaleti bozan tavır ve hareketleri tutarlı bir şekilde aşağılar. Sözlü birtakım uyarıların yanı sıra cezalandırılması gereken tiplere birtakım hareketler de geliştirmiştir. Sohbet meclislerinde, düğünlerde ve insanların bir araya geldiği çeşitli ortamlarda insanların birbirlerine adil davranması gerektiği, insanlara kılığına kıyafetine bağlı bir tavrın geliştirilmemesi ve grubu ya da topluluğu oluşturan insanların kendi içinde adil ve tutarlı olmaları gerektiği mesajlarını Nasreddin Hoca fıkralarının verdiği görüyoruz.

Nasreddin Hoca fıkralarında topluma verilmek istenen mesajlar arasında komşuların ve birbirini tanıyan insanların birbirlerine vefa göstermesi gerektiği de bulunur. Bunun aksini yapanlar Nasreddin Hoca'nın eleştirisiyle karşı karşıya kalır. "Efendi'nin komşusu şehre kadı olmuş. Efendi de onu kutlamak amacıyla onun evine gitmiş. Yeni kadı onu tanımazlıktan gelmiş, ona "Seni hatırlamıyorum, acaba nerede görmüş olabilirim" demiş. Efendi de "Bağışla kardeş, ben senin komşun olurum" demiş. "Komşu o zaman sana nasıl yardımcı olabilirim" deyince Efendi "Senin gözlerinin kör olduğunu duydum ve sana geçmiş olsun demeye geldim" diye cevap vermiş." (Rahmankulov 1998: 175). Mevki sahibi olduktan sonra kendisini tanımayan komşusunu eleştiren Hoca, insanların birbirlerine duyarsız kalmalarını ve dolayısıyla vefasızlığı "El elin eşeğini türkü söyleyerek arar" dediği fıkrada da eleştirmektedir (Rahmankulov 1998: 275).

Toplumun devamlılığı için önemli alanların başında gelen iş ahlakına, işinde ehil olmaya ve bu şekilde toplumsal düzene katkı yapma düşüncesine Nasreddin Hoca fıkralarında temas edilir. Mesleğini doğru düzgün icra edemeyenler, Hoca'nın eleştirilerinden kaçamamışlardır. Tabii ki bu eleştirilerde de Hoca kendine has üslubunu ve yöntemlerini ter k etmez, hem toplumunun söylemek istediklerini dile getirir hem de işini kötü yapan kişilere, bu yanlışları düzeltmeleri için fırsat tanır. Böyle fıkraların birinde Hoca, ehil olmayan berberi eleştirir: "Günlerden bir gün Efendi berbere saçını kestirmiş. Berber her defasında usturayı çektiğinde derisini

kesiyor, kanayan yerlere de pamuk koyuyormuş. Efendi dayanamayıp kalkmaya karar vermiş. Berber, “Efendi, başının yarısını aldım, yarısı kaldı” deyince Efendi ona “Sen yarısına pamuk ektin, öbür tarafına ben buğday ekeceğim” diye cevap vermiş.” (Rahmankulov 1998: 170).

Nasreddin Hoca dini yanlış yorumlayan veya dini çıkarlarına alet ederek insanları kandırmak isteyen din adamlarını tenkit etmiştir: “Şeyhin birisi Nasreddin Hoca’nın yanına gelip kendisinin olağanüstü işler yapabildiğini söylemiş. “Ben doğuştan dilsiz insanları konuşturmayı biliyorum. Sizin çocuklarınızın veya karınızın böyle bir sorunu varsa yardımcı olabilirim” demiş. Hoca o şeyhe “merhametli şeyhim böyle ilginç şeyleri bildiğinizi bana gösterecekseniz benim karımı dilsiz hale getirin. Bunu başarırınsanız elinizden öper, ömrümün sonuna kadar sizin kulunuz olurum” demiş.” (Rahmankulov 1998: 91-92)

Türkmenistan’da kaydedilen Nasreddin Hoca fıkraları arasında Hoca’nın eğitim hayatı ile günlük yaşam arasındaki irtibatsızlığı, teorik bilgilerle yürütülen eğitimin neticesinde günlük uğraşlardan herhangi birini yapamayan insanların varlığını eleştirdiği fıkralar bulunmaktadır: “Nasreddin Efendi okumuş birisiymiş, kendi oğulları da okusun diye köyün mollasına vermiş. Oğulları okumayı yazmayı öğrenip evlerine dönmüşler. Ama onlar hiçbir işi beceremiyorlarmış. Bir gün oğullarının eşeğin semerini vurmaya beceremediklerini görüp şöyle demiş “Ey cemaat kimin iki tane mollaya ihtiyacı var? Bir çiftçi verene onların ikisini de vereceğim” demiş.” (Rahmankulov 1998: 202). Sovyet etkisinin de görüldüğü bu gibi başka fıkralarda hayattan kopuk eğitimi Nasreddin Hoca’nın eleştirdiği görülür.

Toplumun yaslandığı kurallara, bu kuralları uygulayan kişilere de Ependi fıkralarında rastlamak mümkündür. Özellikle adaletsizlik yapan kadıların eleştirilmesi, Nasreddin Hoca fıkralarında çokça karşımıza çıkmaktadır. Türkmenlerin geçirdiği Sovyet döneminin de bazı etkilerinin olduğu bu fıkralarda toplum hukukunda aksaklıkların ve yanlış tutumların olduğu dile getirilmektedir. Dönemin hukukunu temsil eden kadılar, Nasreddin Hoca fıkralarının şahıs kadrosunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Hoca çoğu kez çeşitli vesilelerle karşısına çıktığı adaletsiz kadınları eleştirirken bazı durumlarda kendi kadılığı üzerinden mizahî eleştiriler oluşturmaktadır: “Hoca kadı olduğunda birisi ona gelerek “Hocam dağda bayırda otlarken bir inek başka bir ineğe vurup öldürürse ne yapmak gerekir” diye sormuş. Hoca “Ne lazım olacak, hiç, ağzısız, dilsiz bir hayvana kan davası açılacak değil ya” demiş. Hocadan bu sözü duyan adam “Hocam ağzınıza sağlık, bizim inek sizin ineği öteki dünyaya göndermiş” deyince Hoca kaşlarını çatıp “Dur öyleyse mesele çatallaştı, getir şu kara kaplı defteri bana” demiş.” (Rahmankulov 1998: 257). Burada Hoca’nın kendisi adamına göre muamele yapıyormuş gibi görünse de aslında hedefte Hoca değil, yanlış kararlar veren kadılar bulunmaktadır.

Nasreddin Hoca, Türkmenistan’da toplumu yönetirken adaletsizlik yapanlara da bazı eleştiriler yöneltmiştir. Bazı fıkralarda padişah olarak geçen bu fıkralarda Hoca’nın eleştirileri oldukça serttir. Kaynaklar kontrol edildiğinde buna benzer pek çok fıkranın Sovyet döneminin ürünü olduğu görülmektedir. O yüzden bu fıkralar çalışmaya dâhil edilmedi. Bunun yerine oldukça geniş bir coğrafyaya ve Türk boyuna yayılmış olan Nasrettin Hoca ve Timur karşılaşmalarını dikkate almanın daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Türkmenler arasında tespit edilen Nasreddin Hoca ve Timur fıkralarının pek çoğu içerik olarak Türkiye’deki fıkralarla benzerdir. Bu fıkraların büyük bir çoğunluğunda Nasreddin Hoca, Timur’u küçük düşüren, eleştiren, onunla alay eden birisi olmasına rağmen, bazı fıkralarda ise Timur’dan çekinmekte ve ondan uzak durmak istemektedir. Ayrıca Türkmenistan’da yazıya geçmiş bazı fıkralarda Timur adının geçmemesine rağmen, adaletsizlik ve zalimlik yapan padişahlara, hükümdarlara karşı da Nasreddin Hoca’nın tavrı Timur’a gösterdiği tavırla aynıdır (Şahin 2010: 137).

Kıscası hem Türkmenistan hem de Türkiye’deki Nasreddin Hoca fıkralarının bir kısmı, Hoca’nın beyler, padişahlar veya sultanlarla karşı karşıya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlar, Sultan Alaeddin (Alaeddin Keykubat 1210-1219), I. Murat (Gazi Hünkar 1325-1389) gibi Selçuklu ve Osmanlı padişahlarıdır. Nasreddin Hoca, bu padişahlara açık bir cephe almamıştır, bunlara diğer bazı beylere, sultanlara davrandığı gibi de davranmamıştır. Timurlenk ise Nasreddin Hoca fıkralarının eleştirilen, çoğunlukla da küçük düşürülen hükümdarıdır (Başgöz 1999: 36-37).

SONUÇ

Fıkraların güldürme ve eğlendirme işlevi, diğer işlevlerine göre daha önde olabilir. Ancak fıkralar toplumu eğlendirdiği, güldürdüğü ve bu şekilde rahatlattığı gibi aynı zamanda iletişimi rahatlatma, sosyal değerleri benimsetme ve kontrol etme gibi işlevlere de sahiptir. Fıkra tiplerinin sıklıkla başvurduğu eleştiri yöntemi de bu işlevlerle yakından alakalıdır. Fıkra tipleri, toplumun dokusuna göre şekillendiği için bu dokunun taleplerine uygun olarak toplumsal değerlerin kontrol altında tutulmasını sağlarlar. Başka bir ifade ile fıkralar, diğer pek çok halk edebiyatı türü gibi toplumun kabul görmüş, düşünce, tavır, tutum ve değerlerini koruma altına alır. Koruma, geleneğin doğal seyri içinde mizahın elverdiği çerçevede eleştiri yoluyla yapılır. Toplum, bu sayede kendi kurumlarını ve değerlerini zinde tutar ve geleceğe aktararak toplumsal ve kültürel varlığını devam ettirme imkânı bulur. Bu anlamda toplumun “kahraman” olarak nitelendirdiği ya da kahraman ilan ettiği tiplerin temel özelliği, sosyal düzenin devamlılığını, toplum yaşamını tehdit eden bozuklukların ve yanlışlıkların toplum ve kültür dışına itilmesine katkı sağlamak olduğu görülür. Nasrettin Hoca da herhangi bir boy ayrımı yapmaksızın Türk dünyasında bu yönüyle varlığını koruyan bir halk kahramanıdır.

Türkmenistan’da Nasrettin Hoca, Türkiye’de olduğu gibi, sosyal hayatın akışını ve düzenini bozan tutum ve davranışları eleştirmektedir. Yalanı, alayı, açgözlülüğü, hırsızlığı, dedikoduyu, çıkarıcılığı, hileyi, cimriliği, gevezeliği, fırsatçılığı, vefasızlığı, istismarı rastladığı her ortamda ve fırsatta açıkça eleştirir. Başta aile olmak üzere dinî, siyasî, iktisadî, hukukî kurumların ve değerlerin düzgün işlenmesi gerektiğini yaptığı eleştirilerle dile getiren Nasreddin Hoca, gelenek ve göreneklerden uzaklaşan ve dolayısıyla toplumun ortak tavırlarına ve düşüncelerine uymayan davranışlar sergileyen kişileri acımasızca eleştirebilmektedir. Nasreddin Hoca fıkralarında yapılan bu eleştiriler aslında Türk kültürünün oluşturmak ve sürdürmek istediği birey ve toplum anlayışı ile alakalıdır. Paylaşımı, dayanışmayı, işbirliğini ve güveni önemseyen bireylerin oluşturduğu sağlıklı bir toplum ideali, Nasreddin Hoca fıkralarındaki eleştirilerin anlamını daha anlaşılır getirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Başgöz, İlhan (1999). *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayınları.
2. Çarıyev, Orazgılıç (2004). *Türkmen Şorta Sözleri*, Aşgabat: Türkmenistanın Milli Medeniyet Miras Merkezi.
3. Duymaz, Ali (1997). “Türkmen Fıkra Tipi Kemine ve Nasreddin Hoca”. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* II: 223-233.
4. Eker, Gülin Öğüt (2003). “Fıkralar”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 63-130.
5. Emedov, Şamuhmet (2004). “Türkmen Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
6. Halmuhammedov, Şamuhmet (1977). *Türkmen Halk Yumorunun ve Satirasının Canr Özboluşluluğu (Şorta Söz Materialları Esasında)*. Aşgabat: İlim Neşriyatı.
7. Rahmankulov, Feyzullah (1998). “Türkmenistan’da Nasreddin Hoca Fıkraları”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
8. Sakaoğlu, Saim ve Alptekin, Ali Berat (2009). *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
9. Şahin, Halil İbrahim (2010). “Türkmenistan’da Nasrettin Hoca ve Timur Fıkraları”, *Bilig*, Güz, 55, 135-146.
10. Türkmen, Fikret (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*, İzmir: Akademi Kitabevi.
11. Yıldırım, Dursun (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Reproduced with permission of copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.